

MARIA MAGDALENA

MARK HEIRMAN

Maria Magdalena
De vrouw van Zijn leven

Houtekiet
Antwerpen / Amsterdam

Opgedragen aan *Hermina Magdalena,*
de vrouw van mijn leven

© Mark Heirman/Houtekiet/ Linkeroeveruitgevers nv 2009
Houtekiet, Katwilgweg 2, B-2050 Antwerpen
info@houtekiet.com
www.houtekiet.com

Omslag Jan Hendrickx naar
De Magdalena van Simon Vouet (17de eeuw, barok)
Zetwerk Intertext, Antwerpen

ISBN 978 90 8924 057 6
D 2010 4765 5
NUR 701

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of
openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze
ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever
No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint,
microfilm or any other means, without written permission of the publisher

Inhoud

Woord vooraf 7

FUNDAMENTEN

- 1 | Uitdrukkelijke verwijzingen 11
- 2 | Mogelijke verwijzingen 17
- 3 | De apocriefe Magdalena 23

ICONEN

- 4 | Zijn meest geliefde 29
- 5 | De vrouw met de albasten kruik 35
- 6 | De zwarte madonna 41

ECHO'S

- 7 | Apocalyptische tijden 47
- 8 | Het esseense raadsel 53
- 9 | Het kathaarse drama 59

SPOREN

- 10 | Het Frans-Provençaalse spoor 65
- 11 | De Zuid-Britse variant 71
- 12 | In de ban van de graal 77

VERWANTEN

- 13 | De moeder van de erfgenamen 83
- 14 | Telgen van koninklijk bloed 89
- 15 | Dochters van Debora 95

CONTRASTEN

- 16 | De boetvaardige zondares 101
- 17 | De heksenwaan 107
- 18 | Een rebelse feministe 113

CONSTANTEN

- 19 | De kelk en het zwaard 119
- 20 | De grootste revolutie ooit 125
- 21 | De terugkeer van de Godin 131

WEERSTANDEN

- 22 | Een vrouwvreemde kerk 137
- 23 | De Latijnse dubbele grendel 143
- 24 | De herinnering aan de Magdaleense 149

Lectuur 155

Woord vooraf

Van mijn studies in de morele en religieuze wetenschappen, in de jaren 1973-1975 aan de KU Leuven, herinner ik mij uitsluitend de exegeten. Na een uitvoerige kennismaking met de filosofie konden dogmatiek, kerkelijk recht, moraaltheologie, kerkgeschiedenis, pastoraal of liturgie me nauwelijks bekoren. Alleen de exegeten zijn me bijgebleven. De manier waarop zij me leerden een tweeduizend jaar oude tekst te lezen, te analyseren en te doorgronden, vaak woord voor woord, zou me nooit meer verlaten. Zelfs zonder de meest elementaire talenkennis – alle geschriften van het Nieuwe Testament werden in het Grieks geschreven, voordat ze in het Latijn vertaald werden – was het de rationele benadering van de bijbelkenners die me blijvend zou bekoren. Alle fundamentalisten blijf ik een spoedcursus exegese toewensen. Die cursus geneest je voorgoed van de illusie dat een tekst zegt wat hij zegt. Dat het volstaat te lezen wat er staat. En dat je – tweeduizend jaar later – zomaar kan begrijpen wat er bedoeld wordt.

Een exegeet ben ik nooit geworden. Wel een tekstschrijver die zowel voor eigen rekening als voor derden ontelbare teksten zou schrijven of herschrijven. Zo begreep ik gaandeweg nog beter wat een redacteur met een tekst kan doen. Je zal die altijd herschrijven, alleen al door woordkeus en herschepping van wat de auteur voor ogen staat. Door het aangeboden materiaal te herschikken en te

herstructureren. Of door te verwoorden wat een opdrachtgever wel denkt, maar zelf niet onder woorden kan brengen.

Dat is ook wat de vier evangelisten deden, denk ik dan. Het nog zeer grove materiaal dat hun ter beschikking stond, van een nooit geziene veelzijdigheid, in één verhaal te bundelen en te condenseren. Ik heb daar een immense bewondering voor. Als uit de vele evangeliën die ooit geschreven werden, er uiteindelijk vier als canoniek en rechtsgeldig erkend werden, was dat het criterium. Nooit heb ik een *apocrief* evangelie gelezen dat het redactionele vernuft van de vier prijswinnaars evenaarde. In de vier als legitiem en canoniek 'erkende' evangeliën, lees ik ook vandaag nog wat er uiteindelijk is overgebleven, als het stof van de vele andere evangeliën is gaan liggen.

Een en ander wil niet zeggen dat de vier erkende evangeliën een viervoudige waarheid zouden verkondigen. Ook op dit punt speelt mijn eigen ervaring. Het zijn de beste verhalen die weerhouden werden, niet de enige. En dat waren de verhalen die nog het best de diversiteit van de oorspronkelijke verhalen respecteerden.

Een redacteur is geen kopiist. Hij herschept. Hij schikt en herschikt het aangeboden materiaal. Hij gaat er uiterst creatief mee om. Hij legt accenten waar geen voorganger die vermoedde. Hij schift en hij herverdeelt de kaarten. Hij kiest en hij degradeert wat in zijn ogen minder belangrijk oogt. En dus creëert hij iets nieuws, omdat hij verder gaat dan waar een voorganger is gestrand. Vandaar dat er vier evangeliën zijn, die nooit op een bevredigende wijze in één versie konden samengebald worden.

Dat is ook de wijze waarop ik Maria Magdalena leerde kennen. Misschien wel de meest opvallende nieuwtestamentische figuur waarmee de vier erkende evangelisten tegelijk geen blijf wisten. Ik blijf de exegeten lezen die haar profiel zo trouw mogelijk willen reconstrueren. Maar ik weet dat ze uiteindelijk uit de vier evangeliën en zeker uit het vervolg van het Nieuwe Testament werd 'weggeschreven'. Het eerste lukte niet helemaal, omdat haar aanwezig-

heid bij de kruisiging, graflegging en opstanding van Christus zo evident was dat zelfs haar vele vijanden dat niet konden loochenen. Zoals geen tijdgenoot kon vergeten dat Christus *door de Romeinen* gekruisigd werd, al schreven de vier evangelisten de schuld voor die kruisiging van meet af aan in de schoenen van ‘de Joden’. Maar in de 23 andere delen van het Nieuwe Testament komt Magdalena niet meer voor. Alsof ze er niet geweest was, werd ze meteen doodgezwegen. Omdat ze niet paste in de courante voorstelling van zaken. Omdat de jonge kerk al heel vroeg verveeld zat met haar getuigenis. En omdat latere generaties zich, na de fysieke vernietiging van het toenmalige Judea in de jaren 70-135, niet meer konden voorstellen welke rol ze in de jonge christenheid gespeeld heeft.

Maria Magdalena, denk ik vaak, blijft het grootste slachtoffer van het joodse en christelijke herschrijven van de laat-joodse geschiedenis in die cruciale jaren dat het historische Judea door de Romeinen van de aardbodem werd weggeveegd en het christendom zich van zijn joodse wortels heeft losgemaakt. Omdat Magdalena noch tot de joodse noch tot de christelijke voorgeschiedenis behoorde, viel ze tussen hamer en aambeeld. Een vrouw van haar profiel had weinig joodse voorgangers. Ze paste evenmin in het kader van de erkende christelijke kerken. Haar historisch profiel blijft beperkt tot de ‘intertestamentaire’ overgang van joden naar christenen, een overgang die in de grote Joodse opstanden met zoveel geweld gepaard ging dat hij zich niet meer laat reconstrueren. Alleen Magdalena’s toekomst zou over haar lot beslissen, alweer verdeeld tussen joodse en christelijke tradities die haar nooit de plaats boden die haar toekwam. De *missing link* tussen joden en christenen. De joodse vrouw die als geen ander een nieuwe weg zou gaan, weg van het aloude jodendom maar (nog) niet in staat om de jonge christenheid blijvend te begeisteren.

Helaas moeten exegeten zich beperken tot de Magdalena van de vier evangelisten. Zoals uit dit essay mag blijken, hadden ze daar al werk genoeg mee. Maar met geschriften die haar zelfs niet meer

vermelden, kunnen ook exegeten geen wonderen doen. Tenzij ze de grote verdwijntruc zelf op de korrel nemen en actief op zoek gaan naar passages waar ze wellicht werd weggeschreven of waar haar spoor met opzet werd uitgewist. Dat kon onder meer de Nederlandse filosoof Charles Vergeer, maar dat is dan weer geen exegeet, in zijn indrukwekkende interpretatie van Jezus *de Nazarener*. Helaas moet een vergelijkbare interpretatie van Maria Magdalena nog geschreven worden, en het blijft een vraag wie daartoe in staat is.

Gelukkig is de exegese niet onze enige bron over Maria Magdalena. Wie ze echt was, zullen we nooit weten. Misschien Zijn vrouw, mogelijk de moeder van Zijn kinderen, maar in elk geval: Zijn meest geliefde. De vrouw van Zijn leven. Haar aanwezigheid in de evangeliën blijft even aangrijpend als raadselachtig. Gelukkig kunnen we haar spoor volgen doorheen de voorbije twintig eeuwen. Misschien niet haar spoor, maar de sporen die generaties christenen gevolgd zijn of de sporen die haar volgelingen getrokken hebben.

Want Magdalena is voor vele christenen, zeker in het Latijnse Westen, een rijke inspiratiebron gebleken. Eeuwenlang was ze de grootste en meest beminde vrouwelijke volgeling van Christus, om beurten naast of tegenover maar bijna op gelijke voet met de Moedermaagd. Al in het grootste deel van het Nieuwe Testament konden redacteurs haar spoor uitwissen, maar nooit haar stem. Vanuit uiterst verschillende werelden, bleef ze vele gelovigen aanspreken. En zoals dat het geval was in *De Da Vinci Code* van Dan Brown deed ze dat meestal op een bijzonder verrassende manier. Meestal als dwarsligger voor het kerkelijke *establishment* dat nooit vat kreeg op haar vurige verschijning, haar ontembare persoonlijkheid, haar eeuwenoude erfenis en haar wervend potentieel.

Uitdrukkelijke verwijzingen

In de erkende evangeliën wordt Maria Magdalena elf keer uitdrukkelijk vermeld: vier keer bij Marcus, drie keer bij Johannes, twee keer bij Matteüs en twee keer bij Lucas. Dat lijkt eerder weinig, maar schijn bedriegt. Van de twaalf apostelen zijn er zes die in de evangeliën maar één keer vermeld worden. Eigenlijk zijn er maar vier apostelen over wie we iets meer vernemen: Simon Petrus, Johannes en Jacobus de Oudere – de zonen van Zebedeüs – en Jacobus de Jongere, door de traditie ook Jacobus de Rechtvaardige genoemd, ‘de broeder des Heren’.

Wie in de evangeliën elf keer vermeld wordt, mag eigenlijk niet klagen. Bovendien wordt Magdalena tien keer genoemd als kroongetuige bij de meest cruciale passages uit de evangeliën: de kruisiging, graflegging en opstanding van Jezus van Nazareth. Kroongetuige mag je hier letterlijk nemen. Van de twaalf apostelen was in deze drie dagen niemand te bekennen. Nadat de Nazarener op de Olijfberg door de tempelwacht en allicht ook door een forse afdeling soldaten werd ingerekend, sloegen ‘de Galileërs’ smadelijk op de vlucht.

Onder het kruis, daarover zijn de vier evangelisten het eens, stonden hooguit enkele vrouwen. Lucas verwijst gewoon naar ‘de vrou-

wen die Hem vanuit Galilea gevolgd waren' (Lc 23,55). Ook de andere evangelisten houden het vaag, met uitzondering voor Magdalena die twee keer als eerste vermeld wordt. Alleen Johannes heeft het over 'Zijn moeder', naast 'de zuster van zijn moeder, Maria de vrouw van Klopas (of Cleophas), en Maria Magdalena' (Joh 19,25). Volgens Marcus ging het om 'Maria Magdalena, Maria de moeder van Jacobus de Jongere en van Joses, en Salome' (Mc 15,40). Matteüs vermeldt dan weer 'Maria Magdalena, Maria de moeder van Jacobus en Jozef en de moeder van de zonen van Zebedeüs' (Mt 27,55).

Het is weinig bijbelkenners gegeven duidelijkheid te scheppen in deze naamsverwarring, alleen al omdat hier diverse Maria's opgevoerd worden. Ook Salome, soms voorgesteld als een halfzuster van de Nazarener, dan weer als de moeder van de zonen van Zebedeüs, wordt Maria-Salome genoemd. Door de traditie werd aangenomen dat het op Golgotha minstens om twee vrouwen ging, 'de moeder van Jezus en Maria Magdalena'. 'Samen stonden ze onder het kruis, zijn moeder en zijn meest geliefde leerling', door ontelbare kunstenaars vereeuwigd als de vrouw met de blauwe en de vrouw met de scharlakenrode mantel. In voorkomend geval mogen we aannemen dat de moeder van Jezus (bij Johannes) dezelfde was als 'de moeder van Jacobus de Jongere en van Joses' (bij Marcus) en 'de moeder van Jacobus en Jozef' (bij Lucas). Maar dat zou dan weer bevestigen dat Jezus van Nazareth wel degelijk broers of halfbroers had. En die conclusie konden de christelijke kerken, beducht voor de eeuwige maagdelijkheid van de Moedergods, nooit weerhouden.

Alleen Johannes maakt het nog ingewikkelder door er bij de vrouwen onder het kruis in een verrassende en bijzonder duistere passage één mannelijke leerling aan toe te voegen, volgens Johannes 'de leerling die hij liefhad'. Voor vele Magdalena-kenners was die geliefde leerling Maria Magdalena. Maar niet voor de eindredacteur van het Johannes-evangelie, die er in één beweging, tot moeder en zoon gericht, een man van maakte. 'Vrouw, zie daar uw zoon. Zoon,

zie daar uw moeder. En van dat ogenblik af nam de leerling haar bij zich in huis' (Joh 19,27). Of was deze inlas het werk van een latere corrector, nadat volgens een oude traditie gebleken was dat de auteur van het Johannes-evangelie en de Moedermaagd, en volgens de oosterse kerken ook Maria Magdalena, lang na de kruisiging in Efeze zouden beland zijn, waar Johannes het vierde evangelie zou geschreven hebben en waar de Moedermaagd ook zou gestorven zijn.

De graflegging was voor de vier evangelisten dan weer het werk van Jozef van Arimatea, volgens Marcus 'een vooraanstaand lid van de Hoge Raad die ook zelf in de verwachting van het Rijk Gods leefde' (Mc 15,43), volgens Matteüs 'een rijk man die zich als leerling bij Jezus had aangesloten' (Mt 27,57), volgens Lucas 'een welmenend en rechtschapen man' (Lc 23,50). Alleen Johannes voegt daar ook ene Nikodemus aan toe, een vooraanstaande schriftgeleerde die Jezus wel eens in het geheim bezocht (Joh 19,39). Maar weer was Maria Magdalena niet ver weg. Marcus merkt op dat 'Maria Magdalena en Maria, de moeder van Joses, toezagen waar Hij werd neergelegd' (Mc 15,47). Matteüs houdt het bij 'Maria Magdalena en de andere Maria, die erbij waren en tegenover het graf zaten' (Mt 27,61). Lucas blijft trouw aan zichzelf en vermeldt alleen 'de vrouwen die uit Galilea met Hem meegekomen waren'. 'Ze bekeken het graf en zagen toe hoe zijn lichaam werd neergelegd' (Lc 23,55).

Johannes lijkt op dit punt zijn adem in te houden en beperkt de graflegging tot Jozef van Arimatea en de even mistige Nikodemus. Maar dan volgt meteen de sterkste scène van de Magdalena-cyclus, bevestigd door de drie andere evangelisten. Alle evangelisten merken op dat de verrezen Christus, 'de derde dag verrezen uit de doden', het eerst aan Maria Magdalena en andere vrouwen verscheen. Bij Marcus gaat het gewoon om Maria Magdalena (Mc 16,9), bij Matteüs om Magdalena en 'de andere Maria' (Mt 28,1), bij Lucas om 'Maria Magdalena, Johanna en Maria, de moeder van Jacobus' (Lc 24,10). En bij Johannes blijft weer uitsluitend Maria Magdalena over,

die 'op de eerste dag van de week, vroeg in de morgen – het was nog donker – bij het graf kwam en zag dat de steen van het graf was weggerold' (Joh 20,1).

En uitsluitend Johannes voegt er die sublieme passage aan toe van een Magdalena die bij het graf staat te schreien. Op de plaats waar Jezus' lichaam gelegen had, ziet ze twee in het wit geklede engelen zitten, draait zich om en 'ziet Jezus staan, maar zonder te weten dat het Jezus was'. 'In de mening dat het de tuinman was, vroeg zij: Heer, mocht gij Hem hebben weggebracht, zeg mij dan waar ge Hem hebt neergelegd, zodat ik Hem kan weghalen. Daarop zei Jezus tot haar: Mariam! Zij keerde zich om en zei Hem in het Hebreeuws: *Rabboeni* – wat leraar betekent. Toen sprak Jezus: Houd Mij niet vast (want ze vloog hem blijkbaar in zijn armen; *Noli me tangere*, ten onrechte wel eens vertaald als Raak Mij niet aan), want Ik ben nog niet opgestegen naar mijn Vader, maar ga naar mijn broeders en zeg hun: Ik stijg op naar mijn Vader en uw Vader, naar mijn God en uw God.' Waarbij Magdalena naar de leerlingen snelde, om hen 'te berichten dat zij de Heer gezien had, en wat Hij haar gezegd had' (Joh 20,11-18).

Samengevat worden in de evangeliën op zeven momenten diverse vrouwelijke metgezellen van Jezus genoemd. In zes ervan staat Magdalena als eerste vermeld, op andere plaatsen als enige. Daarmee staat ze in het lijdensverhaal gebeiteld. Blijkbaar was ze bij de kruisiging, de graflegging en de opstanding van de Nazarener zo manifest aanwezig dat geen evangelist er omheen kon. Zelfs het feit dat ze buiten het lijdensverhaal nauwelijks vermeld wordt en ze in de 23 andere boeken van het Nieuwe Testament niet meer voorkomt, kon die aanwezigheid niet meer uitwissen. Integendeel. Dat contrast verscherpt nog de vraag wie Magdalena wel was, waar ze vandaan kwam en waarom de jonge kerk haar weer zo snel heeft afgevoerd.

Laat dit duidelijk zijn: dat Magdalena de eega van de Nazarener was of diens grootste liefde, blijkt niet direct uit de vier erkende

evangelies. Als dat er ooit in stond, werd deze suggestie al snel weer uitgewist. Maar het blijft een feit dat in de lijdensverhalen uitsluitend vrouwen ‘verwant met de Nazarener’ opgevoerd werden. Zijn moeder, de moeder van Jacobus en Joses, elders Jozef genoemd, de zuster van zijn moeder, de vrouw van Klopas, Maria Salome. Het zou bijzonder vreemd zijn dat Magdalena, zo prominent aanwezig in het lijdensverhaal van de Nazarener, uitsluitend als ‘een leerlinge’ werd opgevoerd.

Bij nader toezien zeggen de evangelies niets over de burgerlijke stand van de Nazarener. Met uitzondering voor de bruiloft van Kana, waar Jezus van Nazareth misschien als de bruidegom wordt opgevoerd – wie anders kon er door zijn moeder op gewezen worden ‘dat er geen wijn meer was’ – wordt noch bevestigd noch ontkend dat Jezus ongehuwd bleef. Dat was in de toenmalige Joodse wereld zeer uitzonderlijk. Weliswaar kenden de essen en de laatjoodse verschijning het ongehuwdzijn als gangmaker voor het Rijk Gods. Maar voor de joodse samenleving bleef de ongehuwde status in die jaren ondenkbaar. Zelfs priesters en hogepriesters, farizeeën zowel als sadduceeën, waren gehuwd. ‘Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt u’ was voor joden een zo heilige wet, dat een ongehuwde rabbi tweeduizend jaar geleden even ondenkbaar was als vandaag een ongehuwde rabbijn. Dat vond ook de Duits-Israëlitische godsdienstwetenschapper Schalom Ben-Chorin, die al in 1973 opmerkte dat een rondreizende rabbi in die tijd ‘onmogelijk niet gehuwd kon zijn’. Het priesterlijk celibaat, getuigt Uta Ranke, was een christelijke, geen joodse uitvinding.

Blijft de vraag hoe Magdalena een zo prominente plaats in de evangelies kon bekleden. Blijkbaar was het heirkraacht. Haar aanwezigheid bij de geboorte van het christendom was zo duidelijk en zo onweerlegbaar dat zelfs de canonieke evangelies haar die aanwezigheid niet konden betwisten. Ze stond er en ze was *incontournable*. In vele andere episodes van de jonge kerkgeschiedenis konden redacteuren haar aanwezigheid weer uitwissen. Maar in de lijdens-

verhalen was haar aanwezigheid als kroongetuige zo dominant dat geen evangelist er omheen kon.

Ook in de Joodse wereld van haar tijd was dat bepaald niet vanzelfsprekend. Integendeel, het getuigenis van een vrouw woog veel lichter dan dat van een man. Dat een alleenstaande vrouw de ongehuwde Nazarener kon volgen, als we de klassieke lezing van hun verhouding volgen, vonden de eerste christenen even aanstootgevend als hun joodse tijdgenoten. Het pleit voor een historische Magdalena dat ze niet uit de lijdensverhalen kon weggebrand worden. Dat had geen evangelist zelf kunnen verzinnen. Dat verraadt een echtheid waarop weinig evangelielieverhalen zich kunnen beroepen.

Na verloop van tijd waren het de *negationisten* die het pleit wonnen. Van de Magdalena van de lijdensverhalen bleef al in de andere boeken van het Nieuwe Testament niets meer over. Zo snel werd Magdalena een *fait divers*, een bizarre anekdote, een vreemde uitschuiver, een uitzondering die de regel zou bevestigen. En die regel luidde dat de ware religiositeit, ook in christelijke kringen, uitsluitend door mannen, niet door vrouwen, wordt overgeleverd. En dat Jezus van Nazareth een geslachtsloze celibetair bleef, zeker nadat hij al in het Marcus-evangelie wel zeven keer 'de zoon van God' genoemd werd. Van het allereerste vers van het Marcus-evangelie, 'Begin van de Blijde Boodschap van Jezus Christus, de Zoon van God', tot de indrukwekkende geloofsbelijdenis van de Romeinse honderdman die naar verluidt het bevel voerde over zijn kruisiging, vijftien hoofdstukjes verder. 'Waarlijk, deze mens was een Zoon van God.' Maar dit essay gaat over Magdalena, niet over de Gekruisigde.